

Szófajtan, alaktan
(MIN-BMR2321)
1. handout: Tő- és toldaléktípusok

Tőtípusok

- egy- vagy többalakúak (egyalakú, ha nem toldalékolható, vagy ha a toldalékok előtt változatlan marad), a magyar tövek zöme egyváltozatú
- ikes igék: a szótári alak és a szótári tő nem esik egybe, az előbbi nem zérómorfémás (mint a nem ikes igék esetében)
- a töveket **az írott kép alapján** osztályozzák nyelvtanaink (pl. az *alud-* tő már csak írásban él)
- mely affixumok előtt tőváltkozást vegyünk figyelembe: **az inflexiós toldalékok előttit** vagy a képzők előttit is? A MGr. az utóbbit nem veszi figyelembe (tehát a *zsír*, *zsírban*, *zsírok*, de: *zsiradék* – mégis egyalakú), csak az előbbit (de itt vannak kivételek az automatikus képzők, l. MGr. p. 54).
- nem vesszük figyelembe a jelentéstanilag elszigetelt, csak történeti szempontból összefüggő változatokat (pl. *hamu* és *hamv-as*, *nő* és *neve-l*)

Toldaléktípusok

- a magyar toldalékok zöme szuffixum, egy- vagy többalakúak (főleg az utóbbi)
- a többalakú affixumok alakváltozatai
 - eltérés a mgh. minőségében:
 - veláris-palatális: *-ban/-ben*, *-tól/-től*
 - labiális-illabiális: *(-hoz)/-hez/-höz*
 - zárt-nyílt: *-uk/-ok*, *-ük/-ök* (*ülniük* ~ *ülniök*)
 - eltérés a mgh. időtartamában: *-na/-ne* ~ *-ná/-né*
 - eltérés a mgh. meglétében/hiányában: *-nk* ~ *-unk/-ünk*, a birtoktöbbségitő jel alakváltozatai
 - eltérés a msh. időtartamában: *-t* ~ *-tt*
 - eltérés a kezdő msh. meglétében/hiányában: *-a/-e* ~ *-ja/-je*
 - eltérés a hangzóhiány szempontjából: *-alom* ~ *-alm*
 - eltérés a véghangzóhiány szempontjából: *-ni* ~ *-n-* (*mérni*, *mérnem*)
- az előbbieket kombinációi, pl. *-hoz/-hez/-höz*

Toldalékok (affixumok) helyzet szerint (T = tő, A = affixum)

- **prefixum:** tő előtti helyzetű, azaz A + T, pl. a magyar felső- és túlzófokjel (*leg-*, *legesleg-*) [a *legszebb* alakban nem circumfixum van, mert a *leg-* önállóan is meg tud jelenni, pl. *legalsó*] ez nem infixum, , prefixumszerű (de nem az!) az igekötő
- **szuffixum:** tő utáni helyzetű, azaz T + A, pl. a magyar toldalékok legtöbbségre
- **infixum:** a tőbe ékelődik, azaz T + A + T, pl. tagalog *sumulat* 'írt', a tő: *sulat* 'ír'
- **circumfixum/confixum:** körülveszi a tövet, azaz A + T + A, pl. német *gesagt*
- **transzfixum:** az egész tövet átszövő affixum, sem a tő, sem az affixum nem létezik folyamatosan, pl. egyiptomi arab **ktb* tő 'vmit tenni az írással' → *katab* 'ő írt', *kitaab* 'könyv', *kaatib* 'hivatalnok' (akik ezt nem fogadják el, azok szerint itt valójában a tő módosul)

Toldalékmorféma-típusok: mereven nem határolhatók el!

Képzők (derivációs morfémák):

- új szót hoznak létre
- nem köti meg a szófajt, tehát lehetővé teszi a további szófajtváltást (de vannak kivételek, pl. a főnévi igenév képzője)
- megváltoztathatja a szintaktikai környezetet, pl. a bővülési lehetőségeket (pl. jelzöt kaphat a főnévképzős alak: *ír – irat*)
- az adott szófaji kategória nem minden eleméhez tehetők hozzá (kivéve az igenévképzőket, az *-ás/-és* és a *-hat/-het* képzőt – utóbbit a strukturális elemzés jelnek tartja)
- korlátozottan termékeny (kivéve az előbb említett képzőket)
- nem kötelező elem, hiányakor nem veszünk fel zérómorfémát
- a tő utáni, legbelsőbb helyzetű
- más kötött morféma állhat utána, jellemzően jel és rag (de: *írva*)
- ált. megtűr maga mellett más képzőt
- létez(het)nek szinonim változataik

Jelek, ragok (inflexiós morfémák):

- egy szóosztály töveire korlátozódik a megjelenésük, vagy csak igéhez, vagy csak névszóhoz járulhatnak
- a szófajkategória minden eleméhez hozzátehetők (de: **városibb*)
- nem változtatják meg a szó szófaját
- nem változtatják meg a szó bővítési lehetőségeit
- nincsenek szinonim változataik (de azonos viszonyt különböző ragokkal is ki lehet esetenként fejezni, pl. *elsápad a méregtől/mérgében*)
- több kategóriát is jelölhetnek egyszerre
-

JEL

- belső helyzetű: a tő vagy a képző után jön
- megtűr más jeleket maga mellett (de ez szófajilag meghatározott), pl. *ház-ai-m*
- nem változtatja meg a szó paradigmikus értékét, csak ugyanazon síkon eltolja
- lehető kötelező elem (pl. igeidő- és módjel), de tetszőleges is (pl. fokjel mn-nél)

RAG

- szóalakzáró elem, más toldalék nem követheti
- csak egy lehet belőle jelen
- képzőtlen és képzett + jeles szóhoz is járulhat
- szófajkötő elem
- kötelező elem igenél és főnévnél, hiányakor zérómorfémát veszünk fel
- morfológiailag jelölik a szintaktikai viszonyokat, és az egyeztetésben van szerepük

Feladatok

1. Szegmentálja és a megfelelő számmal jelölje a következő alakokat (1 = tő, 2 = képző, 3 = jel, 4 = rag)!

legpizkosabbakat

kockánként

tiszteletlen

istenfélő

elgondolkozva

edd

hiszékenységükben

ösztöndíjasoké

aprítanom

vigyed
megrázkódtatásokat
gyakorlatiasságot
többedmagával
számítgatásának
megvacsoráztunk
hatalmában
mindannyiszor
kereskedőinek

2. Mi a szótő az alábbi szóalakokban? Húzza be!

eszeget
hisz
tétlen
vevő
ittál
lévén
leendő
higgye
vehet
téggy

3. Keresse meg mindhárom tövét az alábbi szavaknak!

<i>erdő</i>	1.	2.	3.
<i>fekete</i>	1.	2.	3.
<i>három</i>	1.	2.	3.
<i>igyekszik</i>	1.	2.	3.

4. Nevezze meg pontosan az aláhúzott adott morfémat az alábbi szóalakokban (pl. birtoktöbbsítő jel)!

venne
vegye
nyomozó
megírandó
maroknyi
helybeli
háborúsdi
lenni
járda
egyetemista